

ВІДГУК
офіційного опонента доктора педагогічних наук, професора
Шапран Ольги Іллівни
про дисертацію Степаненко Людмили Михайлівни
на тему «Теорія і методика професійної підготовки майбутніх психологів до
взаємодії з маргінальними соціальними групами»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Актуальність дисертаційного дослідження. Професійна підготовка майбутніх психологічних кадрів є однією із ключових проблем сучасної освітньої теорії і практики. Дослідники та практичні працівники, що дають оцінку системі вищої освіти, роблять висновки про кризовий стан підготовки психологів. Це пояснюється тією обставиною, що складний період розвитку вітчизняної освітньої системи пов'язаний із процесами суспільної трансформації: від колишньої системи суспільство вже відмовилося, а нова – вибудовується у контексті процесів глобалізації (взаємопроникнення, взаємовпливу і взаємообміну) й інтеграції (розмивання «кордонів», «розчинення» національного в загальнолюдському). Така ситуація сприяє переживанню освітою кризових явищ. Криза проявляється у тому, що рівень підготовленості випускників закладів вищої освіти в нашій країні не відповідає вимогам суспільства та світовим стандартам. Сучасна професійна підготовка психологів не зорієнтована на якісні показники, нові принципи, технології навчання, роботу зрізними групами населення, такими як маргінальні групи, існування яких спричинено не розв'язанням існуючих соціальних проблем у державі, низькою соціальною активністю населення і їх бідністю, війною на сході України. У силу самоізоляції маргінальних груп, нестандартного способу їхнього життя, виконання соціального контролю за ними ускладнене. Тому в умовах сучасного багатофакторного соціально-політичного, ринково-економічного й інформаційно-комунікаційного простору України соціальна значущість й об'єктивна потреба держави в ефективній професійній підготовці майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами є актуальною і соціально необхідною.

Зв'язок роботи з науковими з науковим програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідних робіт Київського інституту соціальних та культурних зв'язків імені святої княгині Ольги, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Тему дисертації затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 7 від 28 лютого 2011 року) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації

наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 7 від 27 вересня 2011 року).

Ступінь обґрунтованості і достовірності наукових положень, висновків. Актуальність досліджуваної проблеми, її теоретичні засади одержали в дисертації належне обґрунтування, аргументацію і конкретизацію, чітко сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження; переконливо доведена наукова новизна і практичне значення результатів дослідження, одержаних здобувачем. Звертає на себе увагу логічність й послідовність дисертаційної роботи Л. М. Степаненко, яка в повній мірі відповідає меті та завданням дослідження.

Грунтовне вивчення джерельної бази (408 найменування), яке здійснила здобувачка, надало змогу розкрити міждисциплінарні підходи до проблеми професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами.

У процесі розв'язання поставлених завдань було використано комплекс оптимальних методів науково-педагогічного пізнання. Найбільш продуктивними, на мою думку, виявилися обрані дисертанткою теоретичні методи, зокрема: теоретичний аналіз, порівняння, систематизація й узагальнення філософської та психолого-педагогічної літератури, дисертаційних робіт; емпіричні та статистичні методи, а саме: психолого-педагогічне спостереження, тестування, анкетування; педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний); обробка результатів педагогічного експерименту, кількісний і якісний аналіз отриманих експериментальних даних.

Основні концептуальні положення, рекомендації, навчально-методичні матеріали **впроваджені** в освітній процес Київського інституту соціальних та культурних зв'язків імені княгині Ольги (довідка № 1078 від 25.12.2011 р.), Київського міжнародного університету (довідка № 696 від 19.06.2019 р.), ПВНЗ «Інститут екології економіки і права» (довідка № 579 від 17.12.2019 р.), Класичного приватного університету (довідка № 15/01 від 21.01.2020 р.), Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка № 07-10/99 від 31.01.2020 р.).

Рівень апробації результатів дослідження є також належним і підтверджується участю дисертантки у науково-практичних конференціях міжнародного та всеукраїнського рівнів. Позитивне враження справляє оформлення роботи, вміщені в ній табличні матеріали.

Основні наукові положення дисертаційного дослідження опубліковано в 46 наукових і навчальних публікацій, із них: 1 одноосібна монографія, 1 одноосібний навчально-методичний посібник, 22 статті у наукових виданнях, із них 17 одноосібних у фахових виданнях України, 5 – у зарубіжних періодичних виданнях (1 із них у співавторстві), 12 одноосібних статей і тез – у

збірниках матеріалів конференцій та інших видань, 6 одноосібних методичних рекомендацій.

Найбільш суттєвими результатами дисертації є теоретичне обґрунтування й експериментальна перевірка ефективності моделі професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами. Запропонована дисертанткою концепція дослідження базується на таких взаємопов'язаних концептах як методологічний, теоретичний і методичний.

Провідною ідеєю дослідження є положення про те, що професійна підготовка майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами базується на такій організації освітнього процесу, яка забезпечує її активними методами навчання, сучасними технологіями та суб'єкт-суб'єктною взаємодією викладачів і студентів, враховує принципи варіативності вибору змісту й форм навчання (культуровідповідності, контекстності, врахування індивідуальних особливостей розвитку студента та його особистісної підготовленості, наступності й перспективності, креативності) та спрямовується на формування готовності майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами.

Методологічний концепт дослідження відображає взаємозв'язок методологічних підходів на філософському, загальнонауковому, конкретно-науковому й методико-технологічному рівнях.

На філософському рівні методології дисертантка аналізує принципи пізнання і розробляє категоріальний апарат дослідження проблеми професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами.

Загальнонауковий рівень методології дозволив Л. М. Степаненко дослідити загальнонаукові концепції, які характеризують професійну підготовку майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами; конкретно-науковий – описати методи та принципи дослідження означеної проблеми.

Методологічним орієнтиром у дослідженні стали основні положення системного, діяльнісного, аксіологічного, компетентнісного, особистісно-зорієнтованого та модульного методологічних підходів.

У дисертації та наукових працях, опублікованих за темою дослідження, здобувачка всебічно обґрунтовує, що фундаментальними для професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами є інтегровані знання та комплексні вміння і навички, що сформовані на основі внутрішньодисциплінарних та міждисциплінарних зв'язків гуманітарних, психолого-педагогічних і методичних курсів. Варто відзначити полівекторність механізмів і способів реалізації методики формування

готовності майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами у процесі професійної підготовки у ЗВО.

Обраний Л. М. Степаненко комплексний підхід до розв'язання проблеми професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами має всі підстави бути названим діагностично-проективним. Це твердження цілком виправдане, адже зміст дисертаційної роботи засвідчує, що її авторка на основі широкого спектру діагностичних даних про сучасний стан теоретичної розробленості проблеми, всебічного вивчення вітчизняного й зарубіжного практичного досвіду, глибокого аналізу суперечностей, що існують у сучасній педагогічній освіті, проєктує модель професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами. На мою думку, саме в цій моделі наведено системний результат даного дослідження, який відображає у концентрованому вигляді його наукову новизну, а саме: теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено ефективність педагогічних умов професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами, до яких віднесено: змістове наповнення професійно зорієнтованих дисциплін із урахуванням специфіки взаємодії із маргінальними соціальними групами; використання у процесі професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами інтерактивних методів і прийомів навчання; інтеграція теоретичної, практичної та науково-дослідної підготовки майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами у процесі проведення практик та організації науково-дослідної роботи студентів; ціннісно-змістова спрямованість майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами; поетапність процесу формування готовності майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами; теоретично обґрунтовано структурні компоненти готовності (мотиваційний, когнітивно-навчальний, процесуальний, комунікативний, соціально-професійний) майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами; показники та рівні (низький, середній, високий) готовності майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що розроблено й впроваджено організаційно-методичні засади професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами: монографія «Професійна підготовка майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами»; спецкурс «Навчання взаємодії із маргінальними соціальними групами»; збірка навчально-методичних комплексів спеціальних дисциплін для студентів спеціальності «Психологія»; «Підготовка майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами: методичні рекомендації до самостійної

роботи студентів з спецдисциплін»; методичні рекомендації «Дипломні роботи: тематика, керівництво підготовкою, захист та оцінювання»; курс лекцій «Психологія соціальних зв'язків»; навчально-методичний посібник «Методичні матеріали до виробничої практики студентів-психологів», методичні рекомендації «Організація навчально-методичної роботи в університеті».

Оцінка змісту та завершеності дисертації. Структура дисертаційного дослідження Л. М. Степаненко є виваженою й логічною. Науковий пошук здобувачки розгортається у відповідності до сформульованого наукового апарату дослідження, його мети й поставлених завдань. Матеріали дисертаційного дослідження адекватно структуруються в основному змісті роботи, що складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків та списку використаних джерел.

Зважаючи на логіку дослідження, заявлену в дисертації наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, можна виокремити основні концепти роботи:

- визначення підходів до розуміння понятійно-категоріального апарату професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами шляхом проведеного аналізу філософської, психолого-педагогічної літератури;
- обґрунтування організаційно-методичного супроводу професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами;
- розроблення й експериментальне впровадження моделі професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами.

Кожен із концептів несе певну наукову новизну, що надає роботі наукової значущості та прикладної завершеності.

У межах *першого концепту* здобувачкою узагальнено чинні підходи до розуміння понятійно-категоріального апарату дослідження, зокрема: «професійна підготовка майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами», «готовність майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами», «формування професійної компетентності майбутніх психологів», «взаємодії з маргінальними соціальними групами», «готовність майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами», «професійна соціальна взаємодія».

Л. М. Степаненко встановлено, що в науковій літературі взаємодію розглядають як нелінійну систему, що розвивається як у просторі, так і в часі й за певних умов стає чинником розвитку всіх її суб'єктів. Доведено, що взаємодія складається із дій. Кожна дія – це система, що вміщує такі складні утворення: дієвий індивід; об'єкти дії або індивід, на якого діють; засоби або

знаряддя дії чи способи використання засобів; реакція індивіда, на якого діють, або результат дії.

Взаємодія психолога з кризовими групами населення пов'язана із соціальною взаємодією та соціальними інтересами.

Дисертанткою виокремлено особливості професійної підготовки майбутнього психолога до взаємодії із маргінальними соціальними групами, що детерміновані взаємозв'язком і взаємозумовленістю загального, особливого й одиничного (загальне – є складовою неперервної педагогічної освіти й передбачає урахування світових глобалізаційних тенденцій; особливе – враховує специфіку взаємодії із маргінальними соціальними групами; одиничне – досліджує взаємодію психолога з маргінальними соціальними групами).

У межах *другого концепту* здобувачкою визначено, що ефективність професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами зумовлюється її орієнтацією на випереджувальний підхід в оволодінні інноваційними знаннями з урахуванням світових тенденцій, прогресивних ідей зарубіжного досвіду, вітчизняних традицій і перспективних потреб у розвитку професійної освіти; проаналізовано особливості підготовки майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами, подана сутнісна характеристика готовності майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами, критерії, показники та рівні готовності майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами; розкрито зміст професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами, описано педагогічні технології професійної підготовки майбутніх психологів, деталізовано форми й етапи процесу професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами.

Особливої уваги заслуговує запропонована методика професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами, яка базується на: загальній характеристиці, факторах впливу, етапах, засобах та методичних засадах професійної підготовки.

Дисертантка доводить, що організація і забезпечення процесу професійної підготовки майбутніх психологів до соціальної взаємодії із різними категоріями населення буде ефективною, якщо її зміст і технології спрямовуватимуться на оволодіння знаннями й уміннями для застосування соціальних зв'язків під час професійної діяльності, що передбачає забезпечення постійної взаємодії компонентів педагогічної освіти; якщо вона здійснюється на основі інтенсифікації процесів інтегрування, варіативності й саморозвитку.

У межах *третього концепту* Л. М. Степаненко здійснено педагогічне моделювання процесу професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами; досліджено ефективність моделі професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними

соціальними групами, що визначалася динамікою рівнів (високого, середнього, низького) сформованості компонентів професійної компетентності студентів контрольної й експериментальної груп за відповідними критеріями; викладено організацію експериментального педагогічного дослідження, зміст і результати експерименту за етапами; здійснено математичний аналіз результатів експериментального дослідження, сформульовано висновки експериментальної доведеності достовірності результатів.

Педагогічний експеримент сприяв розв'язанню дисертаційного завдання дослідження, яке полягало у визначеності рівнів сформованості готовності майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами та ефективності виявлених і теоретично обґрунтованих етапів професійної підготовки майбутніх психологів до соціальної взаємодії із маргінальними соціальними групами: мотиваційно-пізнавальний, операційно-технологічний, ціннісно-коригувальний

Аналіз результатів експерименту засвідчив ефективність розробленої та науково обґрунтованої моделі професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами.

Експериментальна робота була реалізована відповідно до таких етапів: орієнтовно-діагностувального (прагнення майбутніх психологів до забезпечення взаємодії із маргінальними соціальними групами); ідентифікаційно-констатувального (скринінг у критеріях, показниках та рівнях сформованості готовності майбутніх психологів до забезпечення взаємодії із маргінальними соціальними групами в експериментальних (ЕГ) і контрольних (КГ) групах); формувально-системного (динамічність варіабельності рівнів сформованості готовності майбутніх психологів до забезпечення взаємодії із маргінальними соціальними групами в експериментальних (ЕГ) і контрольних (КГ) групах порівняно з ідентифікаційно-констатувальним етапом), та контрольного – аналіз експертних результатів дослідження.

Надійність результатів експериментального дослідження підтверджують відповідні довідки про впровадження основних положень дисертаційної роботи.

Висновки дослідження є обґрунтованими. Виклад матеріалу в роботі є послідовний, виявляє науковий характер, має прикладне значення. Дисертація Л. М. Степаненко засвідчує високий науковий світогляд дослідниці, володіння методами системного аналізу, обізнаність із літературними джерелами в означеній сфері.

Зміст автореферату Л. М. Степаненко ідентичний до тексту дисертації, а наукові положення, висновки, рекомендації, що наведені в авторефераті, належним чином розкриті й обґрунтовані в рукописі дисертації. Отже, можна зробити висновок про наукову зрілість здобувачки, її уміння досліджувати системні питання педагогіки, аналізувати й узагальнювати накопичений матеріал.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. Загалом позитивно оцінюючи теоретичне й практичне значення отриманих здобувачкою результатів, варто звернути увагу на деякі дискусійні положення, а також висловити окремі побажання:

1. Вважаємо, що у розділі 1 (підрозділ 1.1) при розгляді понятійно-категоріального апарату дослідження дисертантка лише констатує наукові дефініції та терміни, без проведення порівняльного аналізу розглянутих понять. Здобувачці бажано було б у цьому розділі ширше проаналізувати такі поняття як «взаємодія із маргінальними соціальними групами», «соціальна взаємодія». Це значно б підсилило теоретико-методологічне підґрунтя дисертаційного дослідження.

2. У розділі 2 недостатньо ґрунтовно розкрито особливості реалізації таких методологічних підходів як діяльнісний й аксіологічний у професійній підготовці майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами, що не дозволило здобувачеві більш детально описати їх системно-структурну ізоморфну організацію, виявити їх властивості й уточнити характеристики.

3. Здійснена перевірка ефективності запропонованих педагогічних умов професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами набула би більшої аргументованості за умови чіткого окреслення вимог до контингенту учасників експерименту.

4. У процесі обґрунтування моделі професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами, авторці варто було б конкретизувати технології, які вона віднесла до інноваційних, детальніше описати методи та прийоми, що було запропоновано використовувати на кожному з етапів експериментальної роботи.

5. На мою думку, також доцільним були б використання валідних психологічних діагностичних методик із метою визначення рівнів готовності майбутніх психологів до взаємодії із маргінальними соціальними групами, більш детальна презентація результатів констатувального та формувального етапів експерименту, зокрема висвітлення механізмів отримання узагальнених результатів вимірювання за кожним критерієм та посилення якісного аналізу здобутих результатів.

6. У висновках дисертаційної роботи недостатньо розкриті подальші перспективи дослідження.

7. У Додатках дисертації наведено лише список публікацій здобувачки, відомості про апробацію результатів дисертації й акти про впровадження результатів дослідження. Вважаю, що в Додатках потрібно було подати технологічно-методичний доробок здобувачки, від чого дисертація набула більшого практичного значення.

Однак, зазначені зауваження виявляють дискусійний характер, тому не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації.

Загальний висновок. Аналіз дисертації, автореферату й опублікованих праць надає підстави для висновку про те, що дисертація Степаненко Людмили Михайлівни «Теорія і методика професійної підготовки майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами» є завершеним, самостійним науковим дослідженням, яке має наукову новизну, теоретичне й практичне значення.

Дослідження відповідає вимогам п. 9, 11, 13 «Порядку присудження наукових ступенів» затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р., а також вимогам паспорта спеціальності, а її авторка заслуговує присудження наукового ступеня доктор педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти.

Офіційний опонент

доктор педагогічних наук, професор,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди», завідувач
кафедри загальної педагогіки і
педагогіки вищої школи

О. І. Шапран

ПІДПИС *Шапран О.І.*
Засвідчую:
Нач. ВК *Григоренко Т.Б.*